

УДК: 338.439.02 : 351.82

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Міляр Л. Ф.

Житомирський державний технологічний університет, Україна, Житомир

У статті розглянуто проблеми державного регулювання аграрної сфери, визначено основні напрями та інструменти. Розкрито особливості законодавчого забезпечення продовольчої безпеки країни, наведено стислу характеристику ключових нормативно-правових актів за окремими складовими продовольчої безпеки, визначено їх недоліки та окреслено шляхи можливого вдосконалення. На основі проведеного узагальнення сформульовано особисту позицію з можливості покращення законодавчого регулювання, зокрема, обґрунтовано необхідність подальших напрацювань в сфері законодавчого забезпечення продовольчої безпеки та прийняття спеціалізованого нормативного акту із захисту національних інтересів в продовольчій сфері.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, національна безпека, продовольча безпека країни, регулювання, законодавче забезпечення.

Миляр Л. Ф. Государственное регулирование обеспечения продовольственной безопасности: текущее состояние, проблемы и перспективы / Житомирский государственный технологический университет, Украина, Житомир

В статье рассмотрены проблемы государственного регулирования аграрной сферы, определены основные направления и инструменты. Раскрыты особенности законодательного обеспечения продовольственной безопасности страны, приведена краткая характеристика основных нормативно-правовых актов по отдельным составляющим продовольственной безопасности, определены их недостатки и пути

возможного усовершенствования. На основе проведенного обобщения сформулирована личная позиция по возможности улучшения законодательного регулирования, а именно, обоснована необходимость дальнейших наработок в сфере законодательного обеспечения продовольственной безопасности и принятия специализированного нормативного акта по защите национальных интересов в продовольственной сфере.

Ключевые слова: аграрный сектор экономики, национальная безопасность, продовольственная безопасность страны, регулирование, законодательное обеспечение.

Miliar L. F. State regulation of food security: current state, problems and prospects / Zhytomyr State Technological University, Ukraine, Zhitomir

In the article the problems of state regulation of the agrarian sector are considered, the main directions and tools are defined. The features of the legislative ensuring food security of the country are reviewed, a brief description of the main legal acts of individual components of food security are examined, defined by their shortcomings and ways of possible improvement. On the basis of generalization formulated personal position on the possibility of improving the legal regulation, namely, the necessity of further developments in the field of food security legislation and the adoption of a specialized legal act on the protection of national interests in the food sector substantiated.

Keywords: agricultural sector, national security, food security of the country, regulation, legislative support.

Вступ. Для України проблема продовольчої безпеки набуває особливої гостроти, що пов'язано з тими зовнішніми і внутрішніми викликами, що стоять перед нашою державою наразі. В світлі реформ, що відбуваються в Україні, і призводять до змін економічної та політичної ситуації, продовольча безпека залишається одним із пріоритетних напрямів в

економічному, політичному та соціальному житті країни, адже з надійним забезпеченням країни продовольством пов'язана не лише продовольча, але й національна безпека. Як показує світовий досвід, ефективність функціонування аграрного сектору економіки та, відповідно, забезпечення продовольчої безпеки, значною мірою залежить від активної регулюючої функції держави.

Питанню продовольчої безпеки приділяється значна увага в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців: теоретико-методологічним засадам забезпечення продовольчої безпеки присвячено дослідження О. І. Гойчук, З. М. Ільїної, Б. Й. Пасхавера, П. Т. Саблука та інших науковців. Проблемам державного регулювання аграрного сектору значну увагу приділяли: В. Андрійчук [1], О. С. Резнікова [2], О. В. Скидан [3], Л. В. Страшинська [4] та ін. Одним із чинників розвитку кризових явищ в аграрному секторі, що мають безпосередній вплив на забезпечення продовольчої безпеки, є неефективне державне регулювання, яке недостатньою мірою співвідноситься з сучасними умовами функціонування АПК, що і обумовлює необхідність подальшого дослідження проблем державного регулювання продовольчої безпеки України, в тому числі, і законодавчого регулювання.

Формулювання мети статті та завдань. Метою статті є узагальнення теоретичних аспектів державного регулювання АПК, аналіз нормативно-правових актів, що регулюють сферу забезпечення продовольчої безпеки, виявлення проблем в законодавчому регулюванні та визначення напрямів їх вирішення. Основними завданнями є: визначити сутність поняття «державне регулювання АПК», розглянути основні завдання та інструменти, обґрунтувати необхідність законодавчого забезпечення продовольчої безпеки регіону, проаналізувати чинне законодавство в сфері забезпечення продовольчої безпеки, визначити основні проблеми в нормативно-

правовому забезпеченні продовольчої безпеки країни, окреслити основні напрями його покращення.

Виклад основного матеріалу статті. Економічна теорія і практика свідчать, що одним з найбільш важливих суспільних важелів ринкової економіки є державне регулювання [4, с. 432], Вітчизняні та зарубіжні науковці зазначають, що без активної державної політики вирішити проблему забезпечення продовольчої безпеки неможливо. Державне регулювання визначають як процес, що забезпечується державними органами управління і є спрямованим на досягнення змін економічних ситуацій і явищ у заданому або необхідному напрямі [5, с. 168]. Як вважає В. Андрійчук, державне регулювання аграрної сфери являє систему економічних, фінансових, правових, організаційних і соціальних заходів, що здійснюються державою для ефективного і стабільного розвитку аграрного виробництва та повного забезпечення населення якісним продовольством за прийнятними ринковими цінами [1, с. 56]. Отже, за допомогою комплексу правових, адміністративних та економічних важелів держава через законодавчі та виконавчі органи здійснює вплив на агропромисловий комплекс, соціальну сферу сільських територій і навколишнє природне середовище для забезпечення національних інтересів в продовольчій сфері.

Відповідно, основні напрями державного регулювання аграрної сфери можна представити у вигляді трьох основних блоків:

- в економічній сфері – підвищення ефективності функціонування вітчизняного агропромислового комплексу, розвиток ефективної соціально і екологічно орієнтованої економіки, що забезпечує гідний рівень життя населення, економію природних ресурсів, екологічну чистоту і конкурентоспроможність агропромислової продукції;

- в екологічній сфері – зменшення негативного впливу технологічних процесів на стан навколишнього середовища, збереження і відновлення природних екосистем, виробництво екологічно чистої продукції;

– в соціальній сфері – створення умов для розвитку сільських територій, забезпечення населення повноцінними та екологічно чистими продуктами харчування, посилення соціальної функції держави.

На думку Я. Л. Желай та Е. А. Кіреєвої, державне регулювання АПК має здійснюватися за допомогою набору інструментів, до яких слід віднести:

- бюджетні (фінансування сільгоспвиробництва, фінансування капітальних вкладень, субсидування процентних ставок, лізинг);
- податкові (податки, податкові пільги, спрощена система оподаткування, відстрочення податкових платежів);
- кредитні (сезонне, інвестиційне, іпотечне та вексельне кредитування);
- цінові (ринкові, контрольні й захисні ціни, товарні й закупівельні інтервенції);
- регулювання доходів (підвищення доходів сільського населення, декларування цін, еквівалентний міжгалузевий обмін);
- зовнішньоекономічні (нетарифне регулювання імпорту та заохочення експорту сільгосппродукції);
- соціальні (підвищення рівня життя, розвиток освіти на селі, медичне обслуговування, культурне обслуговування села);
- наукові (фундаментальні наукові дослідження, інноваційні програми розвитку АПК, підготовка фахівців) [6, с. 82].

Важливим складовим елементом в системі забезпечення продовольчої безпеки, який закладає основу для діючих інструментів державного регулювання АПК є правове регулювання, що здійснюється за допомогою різних правових норм – загальних і спеціальних законів та підзаконних актів.

Право на продовольче забезпечення закріплено в Конституції України, в якій людину, її життя, здоров'я та безпеку визначено найвищою

соціальною цінністю та наголошено, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування.

Основи законодавчого забезпечення національної безпеки представлено в Законі України “Про основи національної безпеки України”, в ст. 7 якого визначено, що загрозою національної безпеки в економічній сфері є критичний стан з продовольчим забезпеченням населення. В ст. 8 основним напрямом державної політики з питань національної безпеки в економічній сфері є забезпечення продовольчої безпеки [7]. На нашу думку, доцільним є визначення продовольчої безпеки в системі національної безпеки держави в якості самостійного елементу. В Стратегії національної безпеки України зафіксовано, що основними завданнями в забезпеченні продовольчої безпеки є врегулювання земельних відносин і раціональне землекористування, розвиток аграрного ринку та захист внутрішнього ринку від постачання неякісної та небезпечної продовольчої продукції. Проте, не зазначено, що значною загрозою продовольчій безпеці є сучасний стан розвитку сільських територій та економічна доступність продовольства, й, відповідно, завдання з даних напрямів не розроблено.

Офіційне визначення поняття представлено в Законі України “Про державну підтримку сільського господарства України”: продовольча безпека – захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності (п. 2.13 ст. 2) [8]. Ідентичне трактування представлено в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р. В цій же програмі визначені критерії продовольчої безпеки: достатність продовольчого споживання; доступність продовольчого споживання; продовольча незалежність.

Важливе практичне значення для оцінювання рівня продовольчої безпеки держави має Постанова Кабінету Міністрів України “Деякі питання

продовольчої безпеки”, якою затверджена методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки.

Ефективне функціонування АПК, як основи вирішення продовольчої проблеми, неможливе без прийняття відповідних заходів. В Законі України “Про державну підтримку сільського господарства України” визначаються основні засоби гарантування продовольчої безпеки України. Зокрема, встановлено порядок державного регулювання цін окремих видів сільськогосподарської продукції: визначено об'єкти та правила цінового регулювання (ст. 3), регламентовано фінансову підтримку суб'єктів господарювання АПК (ст. 13), державну підтримку виробників продукції тваринництва (ст. 15), інші види державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників (ст. 17-2) [8].

Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” визначає, що забезпечення продовольчої безпеки можливе шляхом створення сприятливих економічних, політичних, організаційних, правових умов здійснення сільськогосподарського виробництва. Крім того, серед інших цілей встановлено комплексний розвиток сільських територій та вирішення соціальних проблем на селі, що є запорукою забезпечення продовольчої безпеки. Проте, окремі положення цього закону є дещо декларативними, і тому необхідним є їх подальша деталізація.

Важливість даної проблематики знайшла своє відображення в рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 9 грудня 2005 року “Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України”, в якому визначено основні напрями державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки держави. Можемо констатувати, що в якості пріоритетів не приділена увага такій складовій продовольчої безпеки як економічна доступність продовольства, адже для нашої держави саме ця складова є однією з найбільш проблемних.

В умовах сьогодення забезпечення продовольчої безпеки нерозривно пов'язано з виробництвом якісної та безпечної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. Правове регулювання безпеки продуктів харчування здійснюється низкою законодавчих актів України, які мають важливе значення у визначенні правового порядку забезпечення безпечності та якості харчових продуктів і є ключовим правовим інструментом гарантування продовольчої безпеки. В умовах поширення використання ГМО необхідним є регулювання відносин щодо поводження з генетично модифікованими організмами в Україні для чого створене відповідне законодавче підґрунтя. Подальше вдосконалення нормативної бази з питань якості продукції ми вбачаємо в гармонізації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС.

Окремим блоком представлено законодавчі акти з регулювання аграрної сфери, які спрямовані на створення правових, економічних та організаційних умов конкурентоспроможного виробництва сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, формування продовольчого ринку для забезпечення внутрішніх потреб держави у продовольстві й нарощуванні її експортного потенціалу.

Узагальнення чинного законодавства в сфері забезпечення продовольчої безпеки України представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Нормативно-правові акти, які регламентують сферу забезпечення продовольчої безпеки (узагальнено автором)

Напрями регулювання	Нормативно-правові акти	Характеристика основних положень
1	2	3
Основи забезпечення національної безпеки країни	Конституція України	Встановлено основи законодавчого забезпечення національної безпеки.
	Закон України “Про основи національної безпеки України”	Визначено основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Продовольча безпека розглядається як одна зі складових економічної безпеки.
	Стратегія національної безпеки	До ключових завдань національної

	України	безпеки у внутрішній сфері визначено забезпечення продовольчої безпеки
Концептуальні законодавчі акти аграрного сектора України та забезпечення продовольчої безпеки	Закон України “Про пріоритетність соціального розвитку села та АПК. Основною умовою агропромислового комплексу в продовольчого забезпечення країни визначено високий рівень соціально-економічного розвитку села.	Встановлено умови, зміст і межі пріоритетності розвитку соціальної сфери села та АПК. Основною умовою агропромислового комплексу в продовольчого забезпечення країни визначено високий рівень соціально-економічного розвитку села.
	Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.”	Визначено основні пріоритети державної аграрної політики та шляхи їх реалізації. Стратегічною ціллю державної аграрної політики є гарантування продовольчої безпеки держави.
	Закон України “Про державну підтримку сільського господарства України”	Представлено основи державної політики щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки.
	Рішення РНБО України “Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України”	Визначено основні напрями державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки держави
	Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року”	Стратегія спрямована на формування ефективного, соціально спрямованого аграрного сектору економіки. Визначено шляхи забезпечення продовольчої безпеки держави
Визначення поняття	Закон України “Про державну підтримку сільського господарства України”	Законодавче визначення поняття “продовольча безпека”
Оцінювання: – критерії	Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року	Сформульовано критерії продовольчої безпеки: достатність продовольчого споживання, доступність продовольчого споживання, продовольча незалежність
– показники	Постанова Кабінету Міністрів України “Деякі питання продовольчої безпеки”	Затверджена методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки
Складові: – продовольчий резерв	Закони України “Про державний матеріальний резерв”, “Про державну підтримку сільського господарства України”, “Про державний бюджет України”, “Про здійснення державних закупівель”, Указ Президента України “Положення про Державне агентство резерву України”, Положення про Аграрний фонд та ін.	Регулювання функціонування продовольчого резерву. Визначено загальні принципи формування, розміщення, зберігання, використання, поповнення та оновлення (поновлення) запасів державного матеріального резерву і врегульовано в цій сфері. Визначено загальні основи функціонування Аграрного фонду.
– достатність	Наказ МОЗ України “Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії”, Концепція поліпшення	Визначено, що держава відповідальна за створення соціально-економічних умов, за яких людина може задовольнити свої потреби у повноцінному харчуванні, а також забезпечити дієву систему

	продовольчого забезпечення та якості харчування населення	контролю і нагляду за якістю та безпекою харчових продуктів.
– доступність	Закон України “Про прожитковий мінімум”; Наказ “Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення”	Визначено, що прожитковий мінімум, закладає правову основу для його встановлення, затвердження та врахування при реалізації державою конституційної гарантії громадян на достатній життєвий рівень.
– якість та безпека продовольства	Закони України “Про безпечність та якість харчових продуктів”, “Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини”, “Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції”, “Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення”, “Про захист прав споживачів”, “Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні ГМО” та ін.	Відіграють провідну роль для визначення правового порядку забезпечення безпечності та якості харчових продуктів. Урегульовано права та обов’язки виробників і продавців продовольчих товарів, основи державного регулювання якості та безпечності харчових продуктів, виробництва та обігу харчових продуктів, а також інші відносини.

Новою віхою у законодавчому регулюванні продовольчої проблеми є затвердження програми діяльності Кабінету Міністрів України, прийнятої 11 грудня 2014 року. Окремим розділом виділено продовольчу політику та визначені окремі напрями з підготовки до проведення земельної реформи, удосконалення орендних відносин, підтримки та розвитку малого і середнього бізнесу на селі, стимулювання експорту вітчизняної продукції, що може слугувати позитивним сигналом до розуміння на вищому державному рівні важливості даної проблеми. Зокрема, пропонується розроблення та внесення змін в діючі законодавчі акти, які спрямовані на вдосконалення нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері володіння, розпорядження та використання земельних, лісових, водних та інших природних ресурсів; вдосконалення системи державної підтримки сільськогосподарського виробництва; державна підтримка фермерських господарств, малих та середніх товаровиробників; залучення в організований аграрний ринок малих та самозайнятих форм

господарювання; продовження дерегуляції підприємницької діяльності; гармонізація законодавства щодо безпечності харчової продукції із законодавчими актами ЄС; розробка Концепції розвитку сільських територій. Таким чином, в Україні започатковано формування нормативно-правової бази, спрямованої на забезпечення ефективної правової регламентації питань забезпечення продовольчої безпеки країни.

Забезпечення продовольчої безпеки регламентується цілою низкою законодавчих актів, однак при цьому немає цілісного нормативно-правового документа, в якому були б чітко визначені мета, завдання, суб'єкти та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки країни [2, с. 37]. Особливістю сучасного нормативно-правового забезпечення продовольчої безпеки є те, що більшість нормативно-правових актів мають загальний характер і не містять конкретних механізмів, за допомогою яких держава могла б ефективно впливати на процес забезпечення продовольчої безпеки.

Узагальнюючи все вище викладене, можемо виділити такі основні проблеми законодавчого забезпечення продовольчої безпеки: відсутність системного регулювання даного питання – правове регулювання продовольчої безпеки є здебільшого фрагментарним; відсутність практичних механізмів забезпечення продовольчої безпеки; обмеженість повноважень органів державної влади, що виконують окремі функції із забезпечення продовольчої безпеки, що може свідчити про відсутність комплексного бачення системи продовольчої безпеки. Відсутні визначення об'єктів і суб'єктів управління, їх функцій і завдань, методів управління, комплексні критерії та інтегровані показники оцінки ефективності державного регулювання системи продовольчої безпеки і в цілому система моніторингу виконання прийнятих стратегічних рішень. Це унеможливорює здійснення ефективного управління в зазначеній сфері, викликає некерованість процесів розвитку, деструктивну конкуренцію між елементами системи за ресурси, безсистемний і нераціональний розподіл

останніх [3]. Ця ситуація не відповідає вимогам сьогодення та потребує термінового вирішення, яке можливе прийняттям спеціалізованого законодавчого акту, який виправив би існуючі прогалини в регулюванні продовольчої безпеки.

Нажаль спроби законодавчо врегулювати питання забезпечення продовольчої безпеки наразі не завершилися: проект Закону “Про продовольчу безпеку України” (№8098) у 2005 році був відхилений, у зв’язку з великою кількістю зауважень, а прийнятий Верховною Радою України 22 грудня 2011 року закон не був підписаний президентом і наразі очікувати чергову спробу вирішити це питання навряд чи можливо.

Крім того, ініціювання процесів децентралізації вимагатиме посилення відповідальності в сфері забезпечення продовольчої безпеки на місцеві органи влади, в той же час законодавчо не визначено поняття продовольча безпека регіону, її критерії, показники, механізм забезпечення. А тому, в межах реалізації концепції реформування місцевого самоврядування, потребує уточнення і законодавче визначення поняття продовольчої безпеки регіону.

Висновки. Отже, в представленому законодавчому полі даної проблеми в Україні відсутнє регулювання стратегічних питань забезпечення національної продовольчої безпеки, що не дозволяє комплексно та ефективно здійснювати забезпечення продовольчої безпеки на національному й регіональному рівні. Необхідність законодавчого регулювання продовольчої безпеки не викликає сумніву, адже відсутність системного бачення продовольчої безпеки не відповідає вимогам сьогодення та послаблює правову основу забезпечення продовольчої безпеки країни. Відтак, наразі необхідним є подальше напрацювання та систематизація законодавства в сфері продовольчої безпеки, зокрема, доречним було б прийняття спеціалізованого нормативного акту, який би регламентував

правові, економічні й організаційні засади діяльності держави із захисту національних продовольчих інтересів і гарантування продовольчої безпеки.

Література:

1. Андрійчук В. Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / В. Г. Андрійчук // *Економіка АПК*. – 2005. – № 5. – С. 52–63.
2. Резнікова О. С. Удосконалення механізму забезпечення продовольчої безпеки України / О. С. Резнікова // *Економіка АПК*. – 2010. – №5. – С.35-38.
3. Скидан О. В. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики: проблеми інституціоналізації / О. В. Скидан // *Електронне наукове фахове видання АМУ "Державне управління: удосконалення та розвиток"*. – 2010. – № 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=154>
4. Страшинська Л. В. Стратегія розвитку продовольчого ринку в Україні / Л. В. Страшинська; под ред. Б. М. Данилишина; НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України. – К.: Профі, 2008. – 530 с.
5. Зіновчук Н. В. Екологічна політика в АПК : економічний аспект / Н. В. Зіновчук. – Львів : Львівський держ. Аграр. Ун-т, ННБК «АТБ», 2007. – 394 с.
6. Желай Я. Л. Державне регулювання розвитку АПК у контексті забезпечення продовольчої безпеки держави / Я. Л. Желай, Е. А. Кірієва // *Кримський економічний вісник*. – 2014. – № 2. – С. 80-82.
7. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV : із змінами та доп. станом на 05.03.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
8. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. : із змінами та доп. станом на 05.04.2015 р.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

References:

1. Andriichuk V. H. *Teoretyko-metodolohichne obgruntuvannia efektyvnosti vyrobnytstva* / V. H. Andriichuk // *Ekonomika APK*. – 2005. – № 5. – S. 52–63
2. Reznikova O. S. *Udoskonalennia mekhanizmu zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy* / O. S. Reznikova // *Ekonomika APK*. – 2010. – №5. – S.35-38.
3. Skydan O. V. *Prodovolcha bezpeka yak priorytet ahrarnoi polityky: problemy instytutsionalizatsii* / O. V. Skydan // *Elektronne naukove fakhove vydannia AMU "Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok"*. – 2010. – № 7.
[Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu:
<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=154>.
4. Strashynska L. V. *Stratehiia rozvytku prodovolchoho rynku v Ukraini* / L. V. Strashynska; pod red. B. M. Danylyshyna; NAN Ukrainy, Rada po vyvch. produkt. syl Ukrainy. – K.: Profi, 2008. – 530 s.
5. Zinovchuk N. V. *Ekolohichna politka v APK : ekonomichni aspekt* / N. V. Zinovchuk. – Lviv: Lvivskyi derzh. ahrar. un-t, NNVK «ATB», 2007. – 394 s.
6. Zhelai Ya. L. *Derzhavne rehuliuвання розвитку APK u konteksti zabezpechennia prodovolchoi bezpeky derzhavy* / Ya. L. Zhelai, E. A. Kirieieva // *Krymskyi ekonomichniy visnyk*. – 2014. – № 2. – S. 80-82.
7. *Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 № 964-IV : iz zminamy ta dop. stanom na 05.03.2015 r.* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
8. *Pro derzhavnu pidtrymku silskoho hospodarstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 r. : iz zminamy ta dop. stanom na 05.04.2015 r.* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.